

РОЗДІЛ 1.
З наукової спадщини М. А. Скока –
засновника чернігівської соціально-психологічної школи

**1.1. Тенденції змін ціннісних орієнтацій
студентської молоді¹**

Ціннісні орієнтації – складне утворення, що вибирає в себе різні рівні й форми взаємодії суспільного та індивідуального в особистості, певні форми взаємодії внутрішнього і зовнішнього для особистості, специфічні форми усвідомлення особистістю навколишнього світу, свого минулого, теперішнього і майбутнього, а також сутності власного «Я».

Один із найвизначніших вітчизняних психологів Б. Г. Ананьєв звернув увагу на те, що ціннісна орієнтація особистості є центральним її компонентом, у котрому збігаються дослідницькі інтереси соціологів, філософів, соціальних психологів і психологів [Ананьєв, 1968]. Вивчення ціннісних орієнтацій дозволяє не лише описати і пояснити поведінку особистості, але й з високою точністю прогнозувати її дії на майбутнє.

Ціннісні орієнтації особистості детерміновані домінуючою в суспільстві системою цінностей, яка змінюється впродовж історичного розвитку. Ця зміна, більшою або меншою мірою, обов'язково позначається на структурі ціннісних орієнтацій кожного громадянина, хоча і не помічається зазвичай індивідуальною свідомістю.

Інша справа, коли у суспільстві проголошуються прямо протилежні раніше існуючим цілі суспільного розвитку. Після офіційної відмови у 1991 році від комуністичної ідеології і від пов'язаних з нею цілей виховання неминуче зруйнувалися основоположні ціннісні орієнтації та настанови багатомільйонної маси громадян Радянського Союзу.

¹ Оpubліковано у «Віснику Чернігівського державного педагогічного університету». – 2005. – Вип. 31, Т. 3. – С. 79-82 (переклад з рос. М. А. Дроздової).

Розтоптавши соціалістичні цінності, ідеологи «дикого капіталізму» не зуміли запропонувати нічого замість турботи про людину, соціального захисту, суспільних фондів споживання.

Проблема ціннісних орієнтацій набуває все більшого значення для долі України, оскільки від ціннісних орієнтацій залежить розв'язання ідеологічних, політичних, соціальних проблем, які сьогодні гостро постають перед кожним окремим громадянином і суспільством у цілому. Під загрозою сьогодні перебуває саме життя, існування індивіда в природному, біологічному, фізіологічному значенні. До того ж ми є не лише свідками, але й учасниками кризи моралі і правосвідомості, соціальної невизначеності, політичної дезорієнтації, деморалізації молоді.

Матеріалом для написання даної статті є результати досліджень ціннісних орієнтацій особистості, проведені за період з 1983 по 2003 рік за безпосередньої участі автора і за його науковим керівництвом (виконано вісім дипломних робіт). Загалом у дослідженні брали участь понад 1200 досліджуваних, переважну більшість яких складає студентство. Вік досліджуваних – від 17 до 25 років. Приблизне співвідношення чоловіків і жінок у вибірці склало 2/3.

У дослідженні було використано адаптовану В. О. Ядовим методику «Ціннісні орієнтації», розроблену американським дослідником М. Рокичем. Результати ранжування термінальних та інструментальних цінностей студентами наводяться в таблицях 1-2.

Порівняльний аналіз результатів дослідження ціннісних орієнтацій у студентів доперебудовного часу (студенти Далекозахідного університету) та у студентів післяперебудовного періоду (студенти Чернігівського державного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка) показує, що в ціннісних орієнтаціях відбулися істотні зміни.

Сучасному студентові притаманні домінування індивідуалістичної спрямованості й орієнтації на власні вольові зусилля. Така загальнолюдська цінність як «рівність» опинилася на останньому місці і, ймовірно, втрачає свою функцію регулятора поведінки особистості в суспільстві.

Втрачають своє значення для особистості сучасного студента й такі цінності, як: «творчість», «пізнання», «загальна гарна обстановка в країні». Особливо турбує панівне місце у структурі цінностей особистості такої цінності як «здоров'я». Навіть пенсіонери цю цінність не ставили вище від четвертого місця [Ядов, 1979]. Ймовірно, стан здоров'я об'єктивно настільки поганий, що на «психологічному» рівні особистість постійно цим стурбована і змушена діяти у напрямі захисту і збереження свого здоров'я.

Актуальними для сучасного студента залишаються базові орієнтації особистості на сім'ю, вірних друзів і кохання. Це цілком закономірно, оскільки сім'я сьогодні, як і раніше, залишається надійним джерелом морально-психологічної підтримки, позитивних емоцій для стривоженої суспільними катаклізмами особистості. Сім'я – єдиний інститут, що (всупереч прогнозам песимістів) більш-менш зберігся серед зруйнованих інституцій суспільства. Незважаючи на трансформацію цінностей сучасної особистості в бік індивідуалістичної спрямованості, вона залишається істотою соціальною і, відчуваючи дискомфорт і страх, шукає компенсації, захисту в сім'ї та серед друзів.

Ціннісно-орієнтаційний портрет нинішнього студента виглядає приблизно так: «Головне в житті – це міцне здоров'я, сім'я – джерело морально-психологічної підтримки. Кохання і спілкування з друзями прикрашає життя. Творчість, пізнання, суспільне визнання є бажаним, але не всім щастить. Задоволення – велика втіха, і хочеться отримати сьогодні і всі одразу. Матеріально забезпечене життя постає домінуючою метою існування».

Так звані матеріальні цінності відіграють помітну роль у нашому житті. Недооцінка їх загрожує прикрощами. Однак, ще небезпечніше для суспільства і, в кінцевому підсумку, для особистості багатоманітну життєдіяльність людей цілеспрямовувати на матеріальні цінності. Формується особистість, для якої сенс життя концентрується на споживанні, а домінуючими рисами стають корисливість, заздрощі, егоїстична прагматичність. На жаль, це стало гіркою правдою життя, особливо характерною для дітей і молоді. Виросло

покоління, яке навчилося сміятися над тим, що завжди, за будь-яких режимів, воістину святе і серйозне для чесної людини. Багато молодих швидше, ніж старші покоління, пристосувалися до ринкової економіки. І швидше потрапили під її жорно, поповнивши мафіозні та інші злочинні структури.

Цінність праці витіснена зі свідомості молоді цінністю матеріальної вигоди, забезпеченості. «Гроші – будь-яким шляхом!» – цим принципом керується багато молодих людей. Основні мотиви – «дуже хочеться», «в інших є, а в мене немає».

Віками вистраждана істина «праця – джерело матеріального благополуччя» небезпечно нехтується. Молодь постійно бачить, як збагачуються далеко не найпрацелюбніші і не найчесніші і зовсім не виробники. Чесна, сумлінна праця перестала бути гарантом гідного життя.

За останні 15 років наше суспільство замислилося над покращенням соціально-економічних умов життя, розпочало грандіозну перебудову всього і вся. Виховання гуманістичної особистості, котра здатна і вміє жити у цивілізованому суспільстві, фактично було виведене із зони впливу, позбавлене системності і цільового забезпечення. Наше суспільство потребує сьогодні захисту духовно-морального середовища, у якому виховується і формується людина, яке лише й здатне дати їй відчуття повноти та осмисленості власного буття як головної умови досягнення особистістю стану щастя.

Таблиця 1

Результати ранжування термінальних цінностей

Студенти Далекохідного ун-ту (1980-і рр.)			Студенти Чернігівського пед. ун-ту (к. 1990-х - 2000-і рр.)		
Ранг	Т-цінності	Індекс	Ранг	Т-цінності	Індекс
1	Гарне становище в країні	3,75	1	Здоров'я	4,00
2	Вірні друзі	6,65	2	Вірні друзі	5,20
3	Активне діяльне життя	7,15	3	Кохання	5,60
4	Цікава робота	7,15	4	Матеріально забезпечене життя	7,20
5	Кохання	8,00	5	Цікава робота	7,70
6	Здоров'я	8,70	6	Щасливе сімейне життя	8,00
7	Пізнання	8,75	7	Впевненість у собі	8,70
8	Рівність	9,15	8	Свобода	8,80
9	Творчість	9,45	9	Активне діяльне життя	8,90
10	Щасливе сімейне життя	9,60	10	Життєва мудрість	9,30
11	Суспільне визнання	9,90	11	Самостійність	9,80
12	Самостійність	9,95	12	Гарне становище в країні	11,20
13	Впевненість у собі	10,10	13	Суспільне визнання	11,30
14	Життєва мудрість	10,70	14	Задоволення	11,80
15	Свобода	10,90	15	Пізнання	12,30
16	Краса природи і мистецтва	11,15	16	Творчість	12,50
17	Матеріально забезпечене життя	12,95	17	Краса природи і мистецтва	12,80
18	Задоволення	17,20	18	Рівність	13,20

Таблиця 2

Результати ранжування інструментальних цінностей

Студенти Далекохідного ун-ту (1980-і рр.)			Студенти Чернігівського пед. ун-ту (к. 1990-х - 2000-і рр.)		
Ранг	І-цінності	Індекс	Ранг	І-цінності	Індекс
1	Чесність	5,45	1	Вихованість	6,40
2	Відповідальність	6,45	2	Незалежність	6,50
3	Тверда воля	6,70	3	Чесність	7,80
4	Освіченість	7,85	4	Освіченість	8,01
5	Широта поглядів	8,40	5	Життєрадісність	8,05
6	Самоконтроль	8,60	6	Акуратність	8,50
7	Чуйність	8,75	7	Тверда воля	8,60
8	Незалежність	8,90	8	Відповідальність	8,70
9	Життєрадісність	9,00	9	Самоконтроль	8,80
10	Сміливість у відстоюванні поглядів	9,05	10	Сміливість у відстоюванні поглядів	10,20
11	Вихованість	9,25	11	Терпимість	10,40
12	Ефективність у справах	10,10	12	Чуйність	10,61
13	Нетерпимість до недоліків	10,60	13	Широта поглядів	10,63
14	Раціоналізм	10,70	14	Ефективність у справах	10,80
15	Акуратність	10,90	15	Ретельність	11,70
16	Терпимість	11,35	16	Раціоналізм	12,10
17	Ретельність	12,40	17	Нетерпимість до недоліків	12,80
18	Високі запити	15,30	18	Високі запити	13,90